

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 5.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Készült az OTKA 104758. sz. pályázat támogatásával
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A kötetünk honlapunkról letölthető. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Borítóterv, tördelés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

SMID BERNADETT

Eszem-izsom ország képei

Egy gasztronómiai utópia nyomai a folklórban és a közköltészetben

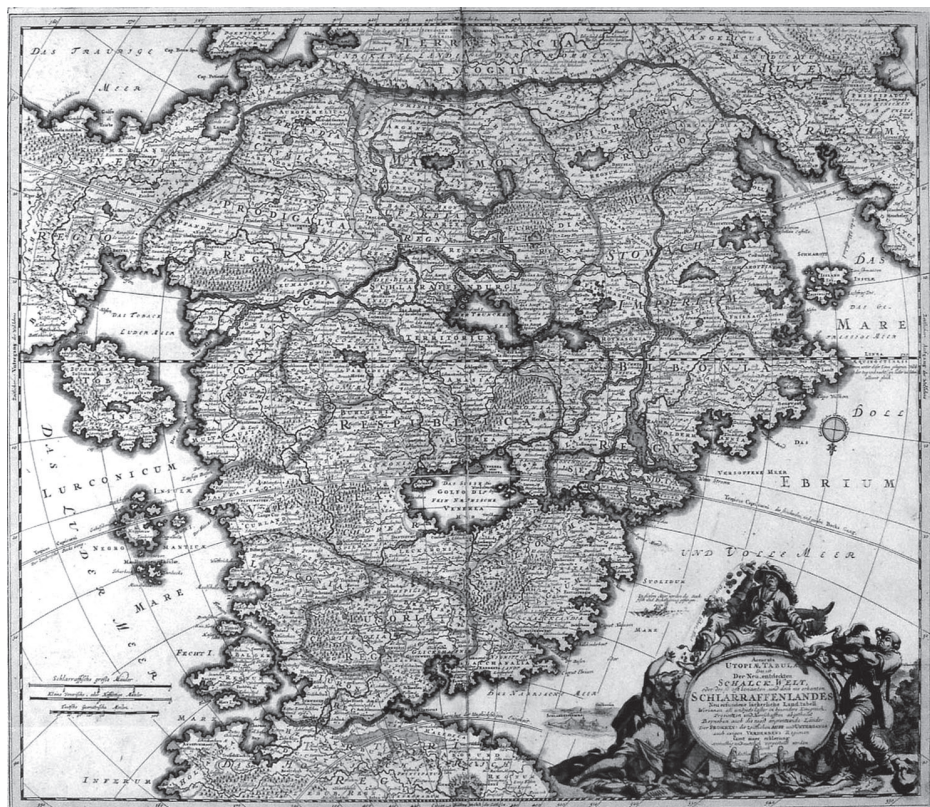
A kifogyhatatlan bőség gasztronómiai képei régóta az európai kultúra részét képezik. Egy sajátos utópiát alkotnak, amelyben különböző kulturális vágyvilágok öltenek testet: a szegénységben élő, nélkülöző, sokszor éhező néprétegek ebben a képzelt országban végre degeszre ehetik magukat mindennemű korlátozás nélkül, hiszen még a kerítés is kolbászból van, az étel soha el nem fogy, a patakokból, folyókból pedig az idők végezetéig bor csörgedezik. A jólét utópisztikus ígérete, a földi paradicsom sajátosan materializált képzelete évszázadokon keresztül a has szintjén értelmezte a boldogságot és a reményt a nincstelenek, az éhező parasztok számára. A népmesei *terülj-terülj asztalkám*, a három kívánság jókora rőfös kolbásza hasonló okokból maradtak közkedvelt motívumok Európa-szerte, hol didaktikus éllel, hol felszabadító humorral kiegészülve.

Tanulmányomban felvázolom az eszem-izsom ország képzetének változatait, figyelemmel kísérem a témához kapcsolódó irodalmi és populáris szövegvilágok jellegét, különös tekintettel arra, hogy milyen toposzokat tartalmaznak, hogyan kontaminálódtak, milyen társadalmi réteg terjesztette ezeket, és hol és hogyan kaptak helyet és önálló funkciót a magyar népi kultúrában, a közköltészet és a folklór szövegvilágában.

1. A képzeletbeli bőségország névváltozatai

Eszem-izsom ország különböző elnevezései ismertek az európai irodalmi hagyományban. A bőség fiktív országa, ahol különböző érzéki élvezetek, maguktól készülő ételek várják az odatévedőt, anélkül, hogy meg kellene dolgoznia értük. A földi Paradicsom materiális képzeletere már az antikvitásban megjelent, például Lukianosz bevallottan nagyotmondó *Igaz történetek* című művében színpompás, aranyló helyként jelenik meg a boldogok városa, ahol a kalászon gabonaszemek helyett mindjárt kenyerek teremnek, és gyakoriak a venusi élvezetek, a különféle lakomák.

* A szerző az ELTE BTK Néprajz Tanszékének egyetemi adjunktusa.

Schlaraffenland térképe. J. B. Homann, 1694

A német nyelvterületen Schla(u)raffenlandként ismert,¹ a különböző újlatin nyelveken Cuccagna (it.), Coqua(i)gne (fr.), Cucaña (sp.), Cucanya (kat.) alakváltozatban ismert képzeletbeli terület. Kiseb szövegrészletek, hosszabb költemények bizonyítják korabeli népszerűségét.

Boccaccio *Dekameron*jában a gasztronómiai Paradicsom egy nép karakterológiájának részeként jelenik meg, noha ez a magyar fordításból nem derül ki. A nyolcadik nap harmadik novellájában bukkan fel a fiktív Berlinzone országában található Begondi tartomány, a falánk baszkok földje, ahol a szőlőt is kolbásszal kötözik, egy libának egy pénz az ára és egy kis liba a ráadás, ahol

1 Jelentéstartalma a késő középkori *sluraffe* szóra vezethető vissza: 'lusta', 'semmittevő'. Ehhez kapcsolódott az *Affe* 'majom' szó. Hans Sachs, kora újkori mesterdalnok már 1530-ban *Schlaraffenland* címmel írt a képzelt országról. Dieter RICHTER, *Schlaraffenland* = *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, begr. Kurt RANKE, Band 12, Berlin, New York, Walter de Gruyter, 2007, 65–73, itt: 65.

Populáris nyomat, Cuccagna országának képe,
ahol az keres többet, aki keveset dolgozik

egy reszeltparmezán-hegy is található, amelynek a tetején az emberek kizárólag makarónit és raviolit készítenek, kappanlevesben megfőzik; és onnan lehajigálják. Ki-ki kedvére vehet belőle, és ihat a mellette csordogáló édes borfolyóból.²

A néhány antik forrás ellenére az eszem-izsom ország témája a középkorban kap valódi lendületet, ekkor jelennek meg az ország megnevezésére a *Cuccagna* szó különböző alakváltozatai. Egy 1188-ban keletkezett levélben szerepel Warnerius de Cuccagna.³ A XIII. századra ez a fiktív országnév és topográfia általánosan ismert lehetett, hiszen a *Carmina Burana* egyik verse is utal rá: „Ego sum abbas Cucaniensis / et consilium meum est cum bibulis”.⁴ Ez a sor a boldog ország mulatozó apátjának mámoros életmódját, kocsmai dorbézolását jeleníti meg. A szó etimológiája nem egyértelmű, változatai az újlatin nyelvekben édes sütemények megnevezéseként élnek tovább.⁵

- 2 Révay József a magyar nyelvterületen jobban ismert El Doradóként fordítja Berlinzonét, a baszkokat pedig haslagokként szerepelteti a szövegben.
- 3 Giuseppe COCCHIARA, *Il paese di Cuccagna e altri studi di folklore*, Bollati Boringhieri, 1980, 248.
- 4 Magyar fordítása: „Perjel, / perjel vagyok a kicsapottak rendjében / és e rend tagjai mind velem isznak”. (Pődör Ferenc – Olasz György fordítása.)
- 5 A szó egyes értelmezések szerint kapcsolatban áll a francia gazfickó (*coquin*) szóváltozattal.

Eszem-izsom ország elnevezése Németalföldön Luilekkerland, későbbi angol megnevezése pedig Lubberland lett; az *An Invitation to Lubberland* című ponyvaballadát először 1685-ben adták ki. 1544-ben a spanyol Lope de Rueda komédiát írt Jauja földjéről (Tierra de Jauja), amelyben hasonló toposzokat használt fel.

E gasztronómiai utópiák északi és déli változatai hűen jelzik adott régió táplálkozás- és italozási kultúráját, például az adott korszak neves borainak termővidékét. Általánosságban elmondható, hogy ritkán szerepelnek a szövegekben és ábrázolásokban kizárólag zöldségek, ehelyett a proteinben gazdag élelmek, állati hús és zsiradék különböző formái dominálnak. Eszem-izsom ország képei a has és a hús szintjére fordítják le az evangéliumi ígéretek is.

2. Eszem-izsom ország leírásának középkori kéziratos változatai

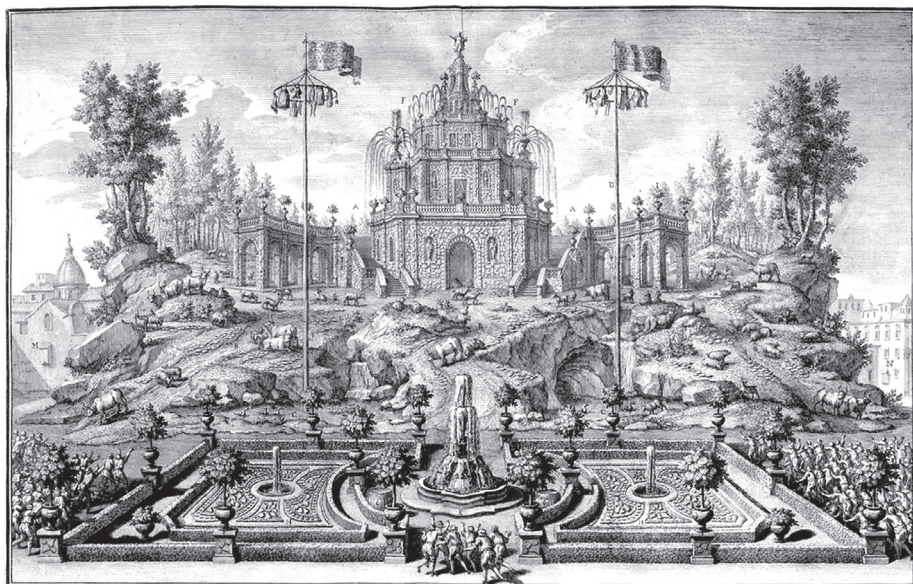
Dieter Richter e fiktív bőségország ötletének történeti gyökereit az antik irodalmi hagyományban (az ismert világ határán túl elhelyezkedő országok leírásaiban, az élet vizének keresésében), a régmúlt aranyidők képzetében, a bibliai Kánaán mint földi paradicsom ábrázolásában (Kivonulás Könyve 3, 8), az idők végezetén visszatérő szerencsés korszak ötletében látja.⁶ A középkorban ezek egy szövegegységbe szerveződnek, *Cocquaigne*, vagyis eszem-izsom ország ötlete a XIII–XIV. század folyamán kéziratokban is megjelenik, a gasztronómiai vágyország ekkor kezd popularizálódni, és évszázadokon keresztül, a kora újkorban is népszerű lesz Nyugat-Európában. Ennek egyik oka, hogy a benne szereplő képek, motívumok egy sajátos társadalmi réteg vágyait, szükségét fejezik ki: a szegények bőségmetaforái. A nagy járványok, éhínségek elszenvedői számára mindennapi reményt jelenthettek.

Milyen ország *Cocquaigne* az első összefüggő, kéziratos forrás, egy XIII. századi, francia nyelvű, 188 soros fabliau szerint? A verses történet anonim szerzője egy képzeletbeli idegen országba indul – ez volt számára a pápa által adott penitencia. Amint odaér, felfedez egy csodálatos országot (une terre de „mainte merveille”), egy áldott földet („terre bénie par Dieu et les Saints”). A házak falai halakból készültek (süger, lazac és hering), a gerendák tokhalból, a tető szalonnából, a falazat kolbászból van, a búzamezőkön sült hús és sonka burjanzik,⁷ az utcán ugrándozó, hatalmas nyers ételek maguktól megsülnek a nyárson. Minden egyes úton-utcán fehér terítővel megterített asztalok sorakoznak. Bárki leülhet

Lásd RICHTER, *i. m.*, 66. A konyha szó etimológiájával való kapcsolatba hozása téves. Jacques LE GOFF, *Cucaña = J. L. G., Héroses, maravillas y leyendas de la Edad Media*, Madrid, Paidós, Orígenes, 2010, 113–119, itt: 113.

6 Részletesen kifejtve lásd Dieter RICHTER, *Schlaraffenland: Geschichte einer populären Utopie*, Köln, Eugen Diederichs Verlag GmbH und. Co. KG, 1995 (első kiadás: 1984), 17–24.

7 A költemény a szegények és a gazdagok táplálkozási mintáját vegyíti egyetlen képben.

Ünnepség Nápolyban, eszem-izom ország a királyi palota előtti téren,
18. század (Giuseppe Vasi)

melléjük, és kedvére megtömhethi ingyen a hasát, anélkül, hogy bárki megtiltaná. A patakokban és folyókban bor csörgedezik, az arany- és ezüstpoharak maguktól megtelnek. A folyó egyik oldalán a legjobb vörösbor folyik, a másik oldalon pedig a legkiválóbb fehér borok zubognak.⁸ Hetente háromszor hurka esik az égből. Az emberek nem gorombák, hanem kedvesek és udvariasak. A bőség álma a középkori Európa legnagyobb félelmét, az éhséget fedi fel. A költeményben 50 sor szól a gyomor örömeiről. Egyáltalán nem véletlen, hogy ez a kép évszázadokon keresztül az európai népmesék számtalan típusában megjelenik formulaszinten. A parasztság éhezett, a középkorban és még a kora újkorban is számtalan éhínség, járvány pusztította a népeiséget, amin majd csak az újvilági kapásnövények, a kukorica és a burgonya fog alapjaiban változtatni.

A gasztronómiai bőség képei mellett a szöveg egy különleges kalendáris rendet is megjelenít: a hónapban 6 hét van, egy évben 4 húsvét, és 4 Szent Iván-ünnep, 4 szüret, és minden egyes nap ünnepnap vagy vasárnap, 4 Mindenszentek van, 4 karácsony, 4 gyertyaszentelő – és csak húszévente egy böjt...⁹ Aki eljut ide, bármikor ehet, amennyit csak akar, és a húsevést sem tiltja semmi. A feje tetejére állított, bahtyini értelemben vett karneváli, tilalom nélküli, szabályozatlan társadalom utópiája a XIII. századi *Cocquaigne* országára nyúlik vissza.

8 Mint pl. az auxerre-i, a rochelle-i vagy a tonnerre-i.

9 A költemény német fordítását lásd RICHTER, *Schlaraffenland: Geschichte...*, i. m., 130–135.

Megjelenik a pénz kritikája is: a szöveg semmilyen értéket nem tulajdonít neki. Az ország gazdag, csak úgy dagadnak az erszények a pénztől, és úton-útfélen bugyellárisok hevernek, tele aranypénzzel, maravédivel vagy bizánci érmékkel, ám ezek semmire sem valók, mert itt minden ingyen van, senki sem vesz, és senki nem ad el. Jacques Le Goff meglátása szerint ez a rész tulajdonképpen a XIII. századi pénzüpiaci robbanás kritikájaként fogható fel,¹⁰ amellyel párhuzamosan a szövegben erős társadalomkritika is jelen van: „Minél többet alszik ott az ember, annál többet keres” („Qui plus i dort, plus i gaaigne”), az álom tehát jutalom forrása. Ez a sor pedig egyértelműen az uzsorásokra utal, akiknek vagyona egyre csak nőtt, miközben aludtak.

A fabliau másik két fontos motívuma a szexualitás és munka: a nők itt gyönyörűek, mindenki elveszi, amire szüksége van, bűntudat nélkül megéli vágyait. Jacques Le Goff szerint nem a szabados szexualitás és céltalan bujaság, paráznság képei ezek, hanem lényegük az a momentum, amely megtalálható az India csodáiról szóló szövegekben is, mégpedig a nemek egyenrangúsága.¹¹ Várhatnánk például a meztelenség leírását, de ez a megoldás semmiképp nem lenne elég hatásos. A csoda éppen a ruhákban és a különféle kelmék leírásában rejlik. Ebben az országban kedvesek a szabók, havonta különféle ruhákat osztogatnak változatos színekben: alexandriai selymeket, csíkos vásznat, teveszőrmét. A suszterek is bőkezűek, cipőket és csizmákat adnak ingyen, naponta 300-at.

A fabliau-ban több olyan motívum is szerepel, amelyek később, a nyomtatás megjelenésével populáris grafikaként vagy mesei motívumként terjedtek. Ilyen a *fiatalság kútja*, egy másik csoda, amely eszem-iszom országban található.¹² Azok a férfiak és a nők, akik a kút vizében megmártóznak, megfiatalodnak, 30 éves korukban, életük teljében találják magukat.

A középkori költemény erős, bőséget, fiatalságot, kalendáris reformot, egyfajta szabadságot hirdető képei igen távol állnak az egyház által meghatározott vallásos világréptől, a Paradicsom javaitól. A szöveg a testi örömeket hangsúlyozza, a test halhatatlanságát hirdeti, és explicit módon megjelenik benne a torkosság bűne, ellentétben a túlvilági dicsőséget ígérő, a földi életet siralomvölgynek hirdető egyházi felfogással.

De mégis, hogyan menekülhetett meg ez a féktelen szöveg a pusztulástól? A fabliau záró sorai azt hirdetik, hogy aki eljutott ebbe az országba, és visszatért onnan, az megőrült. A narrátor szerette volna elvinni barátait ebbe az országba, de nem tudta, hogyan találjon vissza oda. A szöveg explicit módon a megalégedettséget, a beletörődést szorgalmazza, és felhívja a figyelmet arra, hogy aki

10 LE GOFF, *i. m.*, 115.

11 *Uo.*

12 Az *élet vize* motívum története összetett, ismertetésétől eltekintek.

változtatni akar, annak a sorsa a bukás.¹³ A földi Paradicsom részletes láttatása és a feje tetejére állított rend bemutatása ellenére a költemény inkább statikus és konzervatív világszemléletet közvetít, és nem buzdít társadalmi reformra. A kihágás ideje csak átmeneti, karneváli; a feje tetejére állított világregend ideiglenes; a vágyakozás, álmodozás kontrollált keretek között zajlik.

3. Eszem-izom ország topográfija

A bőség országa földrajzi dimenzióval is bővült, és a különböző szövegek elhelyezték Európa térképén. Egy másik középkori forrásban, egy óír költeményben (1330 k.) például Cokaygne a tenger közepén fekszik, a spanyol birodalomtól nyugatra, a tengeren. Egy apátságáról is megemlékezik, amelynek fehér és szürke ruhás szerzetesei mindenféle földi jóval élnek, nem fékezik vágyaikat.¹⁴

A XIV. századtól kezdve sok hasonló ország tűnik fel irodalmi szövegekben Európa-szerte: a *paradisus terrestrius*, a földi mennyország csodálatos vágyát egyre több szöveg járja körül, különböző korszakok más-más térségbe helyezték, a reneszánsz útleírások – az autochton viszonyok ismeretének híján – bőségesen éltek eszem-izom ország sztereotípiáival is.¹⁵ A vágyvilágok egy idő után valós migrációt eredményeztek, politópiává alakultak, politikai ideológiával telítődtek.¹⁶

A XV. századtól kezdve a vásári szórakozás kézzelfoghatóvá tette a nyugat-európai városokban és falvakban, főleg itáliai, francia, spanyol és a spanyol gyarmati területen az eszem-izom országot, ekkortól terjedt a Cuccagna-rúd megmászásának szokása. A rudat vastagon bekenték zsírral, és a tetejére jutalmat helyeztek, szinte mindig élelem formájában. Valakinek, általában egy gyereknek, fel kell másznia a tetejére, és leszedni az ott elhelyezett ételt.¹⁷

13 LE GOFF, *i. m.*, 116.

14 A szöveg és kommentárja elérhető az alábbi linken: <http://quod.lib.umich.edu/c/cme/AJT25/14.0001.001/1:2.3.1?rgn=div3;view=fulltext>.

15 Luisa del Giudice megemlíti, hogy Goethe számára Itáliát jelentette, a felfedezők számára az Új Világot, Francisco Pizarro számára Perut, a litvánok számára pedig Magyarországot. Luisa DEL GIUDICE, Gerald PORTER, *Imagined States: Nationalism, Utopia and Longing in Oral Cultures*, Logan, Utah, Utah State University Press, 2001, 44. Pizarro leírásai inkább Coccogna toposzaihoz hasonlíthatnak, mint a valóságos újjvilági tájhoz.

16 Vö. DEL GIUDICE–PORTER, *i. m.*, 44.

17 Jacques Le Goff egy naplóból idéz egy részletet erre vonatkozólag (*Journal d'un bourgeois de Paris*, 1425). Saint-Leu-et-Saint Gilles napján, szept. 1-jén néhány párizsi elkezdte játszani ezt a játékot. Egy hatóltnyi (6×1,949 méteres) rudat leszúrnak a földbe, ráhelyeznek egy kosarat, egy hatalmas lúddal és hat pénzérmével, majd a rudat jól bekenik zsírral. Hosszú időn keresztül senkinek sem sikerül felmásznia, estefelé egy fiú a libát elviszi. Lásd LE GOFF, *i. m.*, 118. Vö. DEL GIUDICE–PORTER, *i. m.*, 43.

Illusztráció a Cognac-rúd társasjáték dobozán

A flamand festészetben a lakmározási képek átkerültek a polgárság mindennapi életének közegébe, de még sokat megőriztek eredeti pozitív népi ünnepi természetükből.¹⁸ Bruegel grandiózus képen festette meg Cuccagna országát.

Itáliában is egyre közismertebbé vált Cuccagna fogalma. Olyannyira, hogy a XVII. században Nápolyt kezdték vele azonosítani, és a társadalmi elnyomás idején lett belőle utcai látványosság. Ekkoriban karneváljai Európa-szerte híresek voltak, pedig sokan nélkülöztek, nyomorogtak a város lakói közül. Az ünnep alkalmával egy, a Vezúvot szimbolizáló, hatalmas sajt-hegyet és különböző feldolgozott húsokat szállító kocsit húztak végig az ünneplő tömegen – ezt később a spanyol-Habsburg abszolutista hatalom saját céljaira használta, és a bőségszarut a királyi palota előtt állította fel, hogy végül a királyi ünnepek elmaradhatatlan kelléke legyen.¹⁹

A XVII. században Cuccagna egyértelműen gasztronómiai fogalomként vált, ezt bizonyítja például Giuseppe Mitelli 1691-ben készült metszete, a Cuccagna-társasjáték, amely valójában gasztronómiai különlegességek tárháza, és egyben a XVI. század utáni táplálkozási helyzetet, illetve annak romlását is jelzi.

18 Mihail BAHTYIN, *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*, Bp., Osiris, 2002, 324.

19 DEL GIUDICE-PORTER, *i. m.*, 44.

4. Eszem-izsom ország a magyar anyagban

Az irodalomban, a folklórban és a közköltészetben egyaránt találunk olyan egyedülálló vagy más elemekkel összekapcsolódott, kontaminálódott motívumokat, amelyek az eszem-izsom ország alapötletéhez köthetők.²⁰ Ennek ellenére Cuccagna mint országnév nem öröklődött a vonatkozó magyar anyagban, furcsa módon *János pap országa* és *El Dorado* megnevezéssel fonódtak össze eszem-izsom ország motívumai, toposzai.

Torzult alakban két helyen találkozhatunk a Cuccagna elnevezéssel, de ezek közül egyik esetben sem találunk egy nagyobb, a témához egyértelműen kapcsolódó narratívát, szimbólumrendszert vagy szokáselemet. Egyrészről *kókonyának* nevezték Székelyföldön a húsvéti szentelt ételt (tojást, fonott kalácsot, húst, sót) együttesen. A szó jelentéstartalma az Alföldön is ismert volt, a sonka levében kifőtt tojást jelölte.²¹ 1518-tól adatolt húsvéti kenyérré vonatkozóan, a népnyelvben hímes tojást jelentett.²² A szóalak már a középkorban meghonosodhatott. A másik beszédes szóalak *Kukkónia*. Ezen a néven is ismert volt az Aranykert, vagyis Csallóköz, a Komáromi-sziget (vö. Bél Mátyás). A népi etimológia különféle mondákkal magyarázza a névalakot. Az egyik szerint a tatárjárás idején a lápok mélyén bujdosók egymásnak „kuk-kuk” kiáltással üzengettek, hogy az ellenség tartózkodási helyét megtudják. Innen ragadt az ittlakókra a *kukkó* gúnynev.²³ A szóalak valódi eredetéről nem találtam forrást, így története egyelőre tisztázatlan, noha kézenfekvő lenne összekapcsolni egy boldog ország képével, már csak azért is, mert a Tündérkertről szóló, Ipolyi Arnold révén is popularizálódott földi Paradicsom-narratívák tartalmazzák az elveszett boldog idők emlékezetét, a „magyar aranykor”, vagyis tündérország jólétének motívumát,²⁴ amikor a tündérek Mogyorósi-réten bőségesen megrakott asztaláról bárki lakomázhatott, és nem volt sem koldus, sem szegény Csallóközben.²⁵ Ilyen és ehhez hasonló történetek egyúttal a táj és az életmód változásáról is vallanak.

20 Európai példákhoz lásd RICHTER, *Schlaraffenland = Enzyklopädie...*, i. m., 66. A magyar anyagból proverbiumokat („Várja, hogy a sült galamb a szájába repüljön”; „Kolbászból van a kerítés”), népdalokat, verses meséket, ünnepi köszöntők szövegrészleteit, vőfélyrigmusokat, néhány népmesei példát és közköltészeti alkotások motívumait hozhatjuk fel példaként. A mesékben – elszórt motívumok esetében – főleg a könnyen jött étel toposzai találhatók meg. Néhány kiragadott példa: *Terülj, terülj asztalkám* (ATU 563), ahol a végkifejlet általában a becsületes munka didaxisát is tartalmazza; a *Jancsi és Juliska* (ATU 327A) mézeskalács házikója stb.

21 A részletes adatokat lásd SZINNYEI József, *Magyar Tájszótár* (A–Ny), Bp., Hornyánszky, 1893–1896, 1152.

22 *Magyar Néprajzi Lexikon*, *kókonya* címszó.

23 A mondát Földes György is ismerteti *Kukkónia lelke* című kötetében.

24 IPOLYI Arnold, *Magyar Mythologia*, Pest, Heckenast, 1854, 63.

25 Vö. KANDRA Kabos, *Magyar Mythologia*, Eger, Pásztor Bertalan, 1897, 402–403.

4. 1. A Magyar Népmesekatalógus vonatkozó típusai és szövegei

Elsőként Berze Nagy János, később, a Magyar Népmesekatalógus 8. kötetében Kovács Ágnes gyűjtötte egybe azokat a szövegeket, amelyek az Aarne–Thompson-féle rendszerezés szerint az 1930. számú típusba tartoznak. A nemzetközi katalógus a német *Schlaraffenland* kifejezést követi, a magyar katalógus *Eldorádó* típuscímmel illeti a szövegeket, noha nem mindegyikben jelenik meg explicit módon e fikatív országnév, amely a Cuccagnáénál újabb történelmi kor áhított ideális vágyvilágát jeleníti meg. A reneszánsz földi Paradicsom egyik toposza egy mitikus ország Dél-Amerikában, az európai konkvisztádorok és kalandorok a bennszülöttek elbeszélései szerint Dél-Amerika különböző részein, a mai kolumbiai hegyvidéken, továbbá az Amazonas és Orinoco közötti területen, főképpen annak keleti részében, Guyana határain, az Ojapock forrása körül keresték. Földrajzi térre vetítve aktualizálódott ekkor már több ismert populáris motívum.²⁶

A magyar mesekatalógusban felsorolt szövegek java része valójában lakodalmi versrészlet, vőfélyvers,²⁷ István-napi ünnepi köszöntő,²⁸ verses történet,²⁹ dal, kétsoros – talán hajdan verses – töredék,³⁰ illetve közköltészeti, ponyvai kötődést mutat. Többségükben a verses forma dominál. A fennmaradó tételek jobbára kiemelkedő mesemondó egyéniségek által előadott szövegek. Az egyik Albert András, az ő meséjéről később még lesz szó. A másik ugyan írni-olvasni nem tanult meg, de közösségének kedvelt, kiemelkedő memóriájú mesélője volt: Ámi Lajos (1886–1963), aki több meséjében felhasználta az eszem-iszom ország toposzait, Erderádó helységnévvel. Meséit mostohaapjától, Balogh Imre téglamestertől, majd 14 éves korától foga Bunkó Vince olasz származású tűzmestertől tanulta, akitől mintegy száz mesét sajátított el.³¹

26 Az elképzelés szerint egy Parime nevű tó partjain állt egy város, Manoa del Dorado, amelynek házait aranylemezek borítják, kövezete pedig drágakövekből áll; ide menekültek az inkák utódai, akik mindennap friss aranyporral hintették be testüket és színaranyból készült palotában laktak. Ilyen történeteket az utazók, hajósok terjesztettek, szimbolikus ábrázolása sorra megjelenik a különböző XVI. századi térképeken.

27 Pl. egy felső-szegedi vőfélyvers részlete: DÖMÖTÖR Sándor, *Felfalt templom*, Ethnographia, 46(1935), 87; valamint egy homoródi szövegközlés: BALÁSSY Dénes, *Lakodalmi versek*, Nyőr, 9(1880), 38–39.

28 MAKKAI Endre, NAGY Ödön, *Adatok téli néphagyományaink ismertetéséhez*, Kolozsvár, 1939, 145–146.

29 SEBESTYÉN Ádám, *Eldorádó = Bukovinai székely népmesék*, II, Szekszárd, Tolna Megyei Tanács V. B. Könyvtára, 1981, 303–304.

30 EA 7651. 103. („Van egy világ Áldorádóú, ki naphosszat aludni tud, gróffá lesz és egy falut kap. Ki rest és korhej, azé lesz a legelső hej.”)

31 ERDÉSZ Sándor, *Ámi Lajos mesemondó vilásképe*, Ethnographia, 72(1961), 311–324, itt: 311. A mesék szövege: ERDÉSZ Sándor, *Ámi Lajos meséi*, Bp., Akadémiai, 1968. (206. és 207. sz., *Eredorádóba egy fiatalember ment befelé; Eredorádó*. Ámi más mesében is felhasználja eszem-iszom ország toposzát.)

Ami a német meseanyag változatait illeti, jelentős változást hozott az anyag jellegében, hogy Wilhelm Grimm kisebb-nagyobb változtatásokkal, prózai formában fordította le egy antológiából a *Sô ist diz von lügenen* című, XIV. századi, képtelen toposzokat tartalmazó verses szöveget. A modernizált, prózai változatot *Schlaraffenland meséje* címmel látta el.³²

A másik Európa-szerte ismert mesetípus, amely eszem-izsom ország toposztát használja fel, az ATU 1932. típuszámú *Church Built of Cheese* vagy *A cigányok temploma*. A típus közköltészeti előzményeit és a cigányokra vonatkozó sztereotip tartalmi egységeit, a felfalt templom témáját Küllös Imola foglalta össze.³³ A ponyvai történetek, históriák, a XVIII. századi diák énekeskönyvek és melodiáriumok motívumai megjelentek karácsonyi kántáló énekekben, egyes elemei falucsúfolóként is továbbéltek.³⁴

4. 2. János pap országa

János pap országa szintén munka nélküli eszem-izsom ország, de eredetileg immár nem a legszegényebbek és nélkülözők utópiája, hanem a keresztes háborúk (XI–XIII. század) ideológiai támasza, a földi Paradicsom Keletre vetített kifejeződése. János pap egy távoli, erős, keresztény hitű ország fejedelme volt, a pogányok uralta földeken túl. Országát azután kezdték valós földrajzi helynek tekinteni, hogy a XII. században több európai uralkodó (pl. Barbarossa Frigyes, I. Manuel bizánci császár) és maga III. Sándor pápa is állítólagos levelet kapott tőle keletről. A levél János papkirály csodás birodalmáról számolt be, amelynek lakói között vannak mindenféle csodás lények: egyszarvú és egyszemű emberek, faunok, kentaurók, szatírok, pigmeusok, óriások, vademberek, emberevők, amazonok, brahmanok...

A folyókban drágakövek folynak víz helyett, és gyógyító, fiatalító források szelik át a birodalmat, amely nem más, mint India a maga hetvenkét tartományával. János pap palotája aranyból és drágakövekből épült, ágya zafírból készült. Asztalánál naponta harmincezer ember lakik jól; az országban nincs szegénység, éhség

32 Hans-Jörg UTHNER, *Quellen und Anmerkungen = Ludwig Bechstein: Märchenbuch, Nach der Ausgabe von 1857, textkritisch revidiert und durch Register erschlossen*, hrg. H. J. UTHNER, München, Eugen Diederichs Verlag, 1997, 389. A későbbi prózai változatok Ludwig Bechstein átdolgozott meseváltozata nyomán lettek ismertek.

33 KÜLLÖS Imola, *Cigányok a régi magyar közköltészetben a XVII. századtól a reformkorig*, Szekszárd, 2003. Vö. *Közköltészet 1: Mulattatók*, s. a. r. KÜLLÖS Imola, mts. Csörsz Rumen István, Bp., Balassi, 2000 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 4; a továbbiakban: RMKT XVIII/4), 99. sz. és jegyzetei.

34 Csengeri népi töredékversben (amely a fenti XVIII. századi csúfoló variánsa) a „bolondok” építenek ételekből templomot: „Az ecsedi bolondok / Sárbul rakták a tornyot. / Gömböcbül vót a harang, / Melybül kijött csuda-hang. / Kolbászból vót kötele / Májásbul az ütője.” Idézei DÖMÖTÖR, *i. m.*, 88.

Ho Preste Joam das indias.

Verdadera informaçam das terras do Preste
Joam segundo vio e escreueo ho padre Francisco Alvarez capellã del Rey nosso
senhor. Egoza nouamêre impreso: mandado do dito senhor em casa de Luis
Rodriguez Jurado de sua alteza.

Eredeti beszámoló János pap
országáról, az Indiákról.
Portugál populáris nyomtatás

és bűn. A középkorban valós történeti személyként tekintettek rá, akitől a Szentföld felszabadítását vártak. Fiktív levele számos kéziratos változatban terjedt. A kincsekben gazdag ország a középkori európai hit szerint a földi Paradicsom, ahol nincs szegénység és bűn. A fiktív levelek szerzője máig ismeretlen, de művelt ember lehetett, mert kidolgozott, hihető ötvözetét adta a mesés földrajzoknak, a közkedvelt fiktív útleírásoknak, főképp India mesés leírásának.

Fiktív útja során John de Mandeville is eljut János pap országába, noha az út veszélyes, a tengerből sok mágneses szikla mered ki, és ezek magukhoz vonzzák a hajók vasszegeit, és ettől a jármű darabokra hullik.

János pap alakjában idővel a világtörténelem számos azonos vagy hasonló nevű szereplőjének mesebeli tulajdonságait egyesítették; neve és országa fogalommal, az elvesztett, ám sóvárgott aranykor szimbólumává vált. A XVIII. századig a térképeken a legtöbb esetben Etiópia szerepel János pap országaként.³⁵

35 BÚR Gábor, *Afrika országai*, http://afrikatanulmanyok.hu/application/essay/942_1.pdf.

4. 3. János pap országa: a bőség képei az adománykérő versekben és a lakodalom szöveganyagában

A János papra vonatkozó magyarországi, XV. századi kéziratos szövegek azt bizonyítják, hogy Európa több országához hasonlóan, a történetet Magyarországon is olvasta, ismerte a latinul, illetve a németül tudó tanultabb réteg,³⁶ ahogy a XVI. században Valkai András. Az ő nevéhez köthető János pap országának első magyar nyelvű, irodalmi előfordulása: *János pap-császár birodalmának krónikája* (1573), amely Heltai Gáspár *Cronicájában* és *Cancionaléjában* jelent meg.³⁷ Forrásai Mandeville és Paulus Jovius olasz humanista művei, és históriája népszerű olvasmány lehetett a XVI–XVII. században. Valkai históriája fontos forrása maradt a János pap alakja köré szerveződött történeteknek. Varjas Béla a későbbi alkotások kizárólagos forrásának tekintette Valkai művét,³⁸ Túróczi-Trostler József azonban csak egy kompilátort, anyagközvetítőt látott benne, aki nevet adott egy addig latin nyelven ismert képzetnek.

A XVIII. században azonban egyre több utalást találunk János pap alakjára. Mikes Kelemen 96. levelében megjelenik János pap ítélőszéke, a téma említése Csokonainál is előfordul.³⁹ A jelentős közéleti szerepet betöltött magyar nemes, Szirmay Antal (1747–1812) számos korabeli anekdotát jegyzett fel, többek között egyik rokonának lentebb olvasható aranyköpését is. Bár sem Cuccagna, sem János pap országa nem kerül említésre Szirmaynál, a szöveg arról ad tanúbizonyítást, hogy a gasztronómiai bőségről szóló történetek ismertek voltak a felsőbb körökben a XVIII. század végén:

Szirmay Jóseff Sándornak fia A[nn]o 790. tudakoztatván: mennyi jövedelmet kívánna magának? Felele: Csak kilencz száz kilenczven kilencz ezer milliom tuttzett putton Suffereind'or aranyat minden perczentésre. Ugyan eö tovább

36 (25.) <http://epa.oszk.hu/01400/01464/00022/pdf/365-393.pdf>.

37 Kiadása: *XVI. századbeli magyar költők művei, 1567–1577* (Valkai András, Göröcsöni Ambrus, Majssai Benedek, Gergelyi Albert, Huszti Péter énekei, Eurialus és Lucretia históriája, Telamon históriája, Bogáti Fazakas Miklós folytatása Göröcsöni Ambrus históriájához), szerk. VARJAS Béla, kiad. HORVÁTH Iván, LÉVAY Edit, ORLOVSZKY Géza, STOLL Béla, [SZENTMÁRTONI] SZABÓ Géza, VARJAS Béla, Bp., Akadémiai, 1990 (Régi Magyar Költők Tára: XVI. század, 9), 187.

38 KLANICZAY Tibor (szerk.), *A magyar irodalom története 1600-ig*, Bp., 1962 (A Magyar Irodalom Története, 1), 402.

39 Míg a *Méla tempefőiben* egy átokformula részeként, nemkívánatos helyként szerepelteti Csokonai, *Az özvegy Karnyóné s két szeleburdiakban* (1799) Tündérország szinonimájaként jelenik meg:

„A János pap országába, hol nincs semmi aggodalom,
Tündérek szép királynéja, gyémánt palotába lakom.
Legtöbb csudát, karakallát az éjjeli ágyba teszek -
Bámul az emberi szem. Példa ez a furcsa gyerek.”

tudakoztatván: mit csinálna annyi sok jövedelemmel? Felel többi közt: hogy malmokat építtetne, mellyeket Tokay bor hajtana, kemenczéket Briliantokból csináltatna, és azokat fütetne Czimettel, és Vaniliával. &c&c.⁴⁰

Ebben a korszakban azonban ez a téma, amelynek közvetítésében a református kollégiumi diákság kulcsfontosságú szerepet töltött be, funkciót nyert a lakodalmi szokásrendben egykori diákokból lett tanítók, lelkészek kultúraközvetítő tevékenysége nyomán. Érdeemes ezt a folyamatot néhány konkrét példával illusztrálni.

A sárospataki református kollégium egykori diákja, Csenkeszfai Poóts András, görögül és latin is verselő, hányattatott életű költő, református lelkész 1786 novemberében, egri rabsága idején újította meg egy lakodalmi játékát Pruskowszki Mária nászára, amelyet megelőzőleg szerzett és mondott el, amikor Julianna nevű húga házasságot kötött Némethi Ábrahám tiszánánai tanítóval.⁴¹ A barokk ízlésvilágú költemény egy allegorikus álmodat jelenít meg, amelynek során a narratív én eszem-iszom országba jut.

Hat kövér sült Ludak, hegedüt vontanak,
Két töltött kappanok, nékik kontráltanak,
A' teli kulatsok, 's kantsók, tust fújtanak;
Minuetet, a' szép sült katsák jártanak. [...]

Tántzolt a' kövér-szegy, a' Riskásás Lével,
Ugrott a' Disznó fő tormázott szemével,
Bárány hús Lejtöt járt túrós-derellyével,
Ödöngött a' gömbözt, hízott böndőjével. [...]

Mert egy sült Malattzal, a'mint nyalakodtam,
Végre, öszve vesztem vele, 's marakodtam;
Kergettek; 's el-estem; hogy árkot ugrottam,
Igy érzék-fel! Be kár, hogy ezt tsak álmodtam!⁴²

Csenkeszfai, kollégiumi olvasmányai révén, biztosan ismerte János pap országát, hiszen maga is nevesíti e fiktív országot szerzeményében: „nem mese a' Já-

40 A szöveg kiadását lásd Csörsz Rumen István, *Szirmay Antal és a szájhagyomány = Folklor és nyelv*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Bp., Akadémiai, 2010 (Folklor a magyar művelődéstörténetben, 5), 283.

41 Kovács Sándor Iván, *Csenkeszfai Poóts András, a „trágyadombi Baudelaire” = Csenkeszfai Poóts András élete és költészete*, szerk. HADOBÁS Pál, Edeleny, 1997 (Edelenyi Füzetek, 16), 7–24, itt: 18.

42 *Csenkeszfai Poóts András ifjú versei*, Első darab, Pozsonban és Komáromban, Wéber Simon Péter költséggével, és betüivel, 1971, 190. (A teljes játék: 188–192.)

nos Pap Országa, / Mellyet még elő hoz Saturnus jósága”, és talán nem voltak számára ismeretlenek a korban népszerű, vaskos hazugságversek sem. Ugyan a vőfélykönyvek ponyvakiadásai éppen ekkortól kerülnek a piacra, a bizonyíthatóan datált példányok csak az 1790-es évekből származnak,⁴³ mégis otthonosan mozoghatott a lakodalom akkortájt már létező szövegvilágában. Igaz, az ő költői világa ezektől tudatosan elrugaskodik, versében az érzek élvezetét a görög-római mitológia leple takarja. Emellett kortársai és olvasmányai is hathattak szerzeményére. Mint arra Kovács Sándor Iván felhívta a figyelmet, Csenkeszfai a költemény megírásakor leginkább Faludi Ferenc verseiből ihletődött, amelyek éppen a botrányos életű lelkész bebörtönzésének évében, 1786-ban jelentek meg, Révai Miklós kiadásában.⁴⁴ Közülük kettőt felhasználhatott, az egyik a *Szakácsének*, amelynek két sorából ötletet merített. A másik forrása a legtöbbet imitált Faludi-vers, a *Tündérkert* lehetett.⁴⁵ Ebből az utóbbi költeményből méríthette a szerzeményen végigvonuló álom alapötletét, a képzelt világba jutás allegorikus, barokk ízlésvilágú megoldását. Igaz, Faludinál egy *locus amoenus* képe jelenik meg táncoló, színpompás virágokkal, Csenkeszfai Poótsnál pedig az ételek muzsikálnak-táncolnak az álomországban, ahol a fiktív hős maga is beáll a forgatagba, majd miután birokra kel a sült malaccal, megkergetik, és árokugrás közben riad fel. Az ébredés, az álom értelmezése, majd a költemény végén az álom bőségének áldásként való kérése is megjelenik, hiszen egy lakodalom lakomázó násznépe előtt elhangzó szerzeményről van szó, amely a vőfély előtti, a menyasszony számára kér bő esztendőket és áldást. Nem példa nélküli szerzői lelemény, nem egyedi ötlet eredménye a bőséges ételkínálatról szóló álom. A kor lakodalmi szövegg kultúrája bőséges példát tartalmaz képtelen ételsorokról, messziről hozott fogásokról, állatküzdelmekről, csodás tájak bejárásáról. Ez a világ éppen annyira fontos forrásvidéke lehetett a költeménynek, mint Faludi versei.

Csenkeszfai Poóts András verse a későbbi évtizedekben a közköltészet létmódja szerint élhetett. Erre bizonyíték köszöntőszövegének egy XX. század elején gyűjtött, valószínűleg XIX. századi kéziratos feljegyzésből származó párhuzama. A szöveget Pamotyai Lajos (1895–1947), a későbbi falusi tanító gyűjtötte Balatonkövesden a Folkore Fellows Magyar Osztálya számára az 1913/1914-es tanévben, a Magyar Királyi Állami Pápai Elemi Népiskolai Tanító Intézet IV. osztályos növendékeként.⁴⁶ Néprajzi gyűjtőmunkájáért 10 ko-

43 Vö. Tóth Arnold, *Vőfélykönyvek és vőfélyversek a 19. században: Kéziratos vőfélykönyvek Északkelet-Magyarországon*, Miskolc, HOM, 2015, 19.

44 Kovács, *i. m.*, 18.

45 *Uo.*, 20.

46 A kézirat a Néprajzi Múzeum kéziratárában, az Ethnológiai Archívumban található, jelzete EA 125. (77–79.)

rona jutalomban részesült.⁴⁷ Pamotyai több tréfás mesét talált, azt a szöveget, amely szoros motivikai párhuzamokat mutat Csenkeszfai Poóts költeményével, a balatonkövesdi Vas Gyula tulajdonában lévő, kéziratos füzetből másolta ki. Egy sora olvashatatlan volt, így az archívumi tisztázatból ez már nem deríthető ki. A kéziratos változat az álom ötletét is átveszi, és Balatonakalira lokalizálja a látomás helyszínét. Dólt betűvel közlöm azokat a sorokat, amelyek kapcsolatba hozhatók a XVIII. század végi szerzeménnyel.

Álom

[77] Aszt ámtottam éppen már verradóra,
Mikor éfél után kettő vót az óra,
Egy sütt kokas röpűt vala az tyukokra,
Úgy kukurikótak minnyájan hajnába.
[78] *Azonban megláttam, egy domb vigassága,*
Éppen túl Akalin,⁴⁸ amid vagyon Ság⁴⁹ ott,
Higgyék meg mindenek, szóllok újságot,
Igen ritkán láttam ilyen mulaccságot,
Hat kövér sütt ludak hegedűt vonának.
Két tőött kappanok nekik kontorának
A teli palackok ott táncot járának
És a sütt malacok ott tust huzának
Midőn én ott áttam üres vót a gyomrom
Éppen nem bántam, hogy egy sült ökör szóllit
A számat még táttám.....⁵⁰
Avigság nálam nēm vala kölletlen
Nagy szerēncsétlenség történik véletlen,
Mert egy sütt malaccal amin' nyalakottam,
Végre összevesztem, véle megbirkóztam,
[79] *Kergettek, elestem, hogy árkot ugrottam,*
Mingyár fölébredtem, de, kár, hogy ámtottam.

Látható, hogy a mitológiai utalások hiányoznak a szövegből, más a célközönség, mégis konkrét képek, formulák, motívumok jelennek meg benne Csenkeszfai Poóts András költeményéből. A metaadatok híján keveset tudunk a szöveg ko-

47 A Pápai M. Kir. Állami elemi népiskolai Tanítóképző Intézet Értesítője az 1913/14-es (XVIII.) iskolaévről, szerk. KÖTSE István, Pápa, Főiskolai Könyvnyomda, 1914, 26.

48 Az a betűn javított, áthúzott ékezet. Jegyzet: Akali, Zala megyei falu.

49 Jegyzet: Ság-puszta Akali mellett.

50 Jegyzet: Ez a rész a papír kikopása miatt olvashatatlan volt.

rabeli társadalmi használatáról, nem tudni, vajon elhangzott-e valaha lakodalomban mulattató szöveggént, de az elmúlt években fellendült közköltészeti és népköltészeti kutatások irányadók lehetnek a hasonló szövegek használata tekintetében.

A XVIII. századi debreceni diákirodalomban már János pap országaként jelenik meg versben az Európa-szerte ismert eszem-izsom ország képzete, a református kollégiumokban a gasztronómiai toposzokat tartalmazó mulattató, adománykérő költemények gyakran emlegetik János pap országát. Ezek a költemények, a kifogyhatatlan bőség kulinárius képei – más toposzokkal összefonódva – szervesen hozzátartoztak a kollégiumi diákélethez, a diákság hegedős hagyományokat éltető alkalmi mulattató szerepéhez, az adománykérő mendikáláshoz.⁵¹ Eszem-izsom ország és a mendikálás egy korai példáját mutatja egy iskoladráma részlete (1745–1749):

Mellyesztve heverték az kövér kappanok
Pulykákkel s récékkel kendermagos tyúkók,
Alig járhattak el zabon hízott lúdok,
Sülve s töltve jártak az kevér malacok.

Volt itt az skólában egy kásahalom is,
Annak közepiben egy bő tejforrás is,
Küröлле bor, mézes, folytak egyebek is,
Ily boldog állapot volna bár még ma is!⁵²

Az egyes szám első személyben előadott fiktív, csodálatos kalandok, bőséges, eleven sültekről szóló beszámolók ellentétezték az alamizsnát kérő nyomorúságát, testi szükségleteit, együttérzésre hívják az ünnepi terített asztalnál helyet foglaló hallgatóságot. Egyúttal az iskolába is hívogattak. Az elhangzott szövegekben hazugságmotívumok, a felfordult világ képei, csodás úti beszámolók, külhoni tanulúton szerzett képtelen kalandok, bőségtoposzok keverednek egymással.⁵³

51 RMKT XVIII/4, 537. A mendikáns a református legátust kísérő, ünnepi köszöntőt mondó kisdíák volt. A legáció intézménye szerint a teológiai akadémiák és némely kollégiumaik a három fő ünnep (karácsony, húsvét, pünkösd) idején kiküldték a növendékeiket, hogy ott prédikáljanak, gyakorolják hivatalukat, és a helyi lelkészt segítsék, valamint a gyülekezettől és a patrónusoktól szolgálatukért tanulmányi célokra fordítandó adományt nyerjenek. A legáció első írásos nyoma 1630-ból való. (MNL)

52 KÜLLÖS Imola, *Közköltészet és népköltészet: A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata*, Bp., L'Harmattan, 2004 (Szóhagyomány), 295–296; 1702, Kolozsvár, 105–112. sor. További kommentár: RMKT XVIII/4, 548–549.

53 A különböző szövegcsaládokat részletesen lásd RMKT XVIII/4.

János pap országát szatirikus, németellenes éllel Arany János is megverselte 1848-ban.⁵⁴ A témával debreceni diákkorában ismerkedhetett meg, és bizonyos sorait felhasználta saját művében.⁵⁵ Nála már nem pozitív alak, hanem a féktelen tobzódás negatív példája, és a hazaárulás, a német ármány eszköze. Erdélyi János szerint pedig *János pap ítélőszéke* olyan „képzelt ítélőszék, melyre leginkább eligazíthatatlan ügyeket, szerelmesek szóváltásait fellebbezhetni”.⁵⁶

A műfaj utóéletét illetően tudjuk, hogy magyar paraszti szóbeliségből is fennmaradt több mendikáns, kéregető szöveg, amelynek „mesélője” szintén egy messzi országban megélt kalandjait sorolja. Látszólag szabad gondolattársítással sorakoznak egymás mellett különböző képtelenségek: egy gatyakorban fogott tetű és egy bika párviadala, a Duna fölött hidat tartó szúnyog, egy óriás hal, ökör és tojás, leégett folyó, levegővel élő emberek stb. (AaTh 1935). Ezek a motívumok Európa-szerte elterjedt hazugságmese-elemekként is ismertek. Küllös Imola és Csörsz Rumen István közköltészeti kutatásai számos hasonló motívumot tártak fel, a különböző kalendáris ünnepi szokások (karácsonyi játékok, István- és János-napi köszöntők, balázsjárás, gergelyjárás szöveganyaga) is számos kapcsolódási pontot és folytonosságot mutat ezekkel a toposzokkal. Dramatikus szokások esetében egyértelműen megmaradt a szövegek szerepjátzó jellege.⁵⁷ A karácsony másodnapjára virradóra szokásos névnapköszöntő istvánozás, jánosozás beköszöntő verséből származik a következő szövegrész:

Állj félre barátom, kergetnek veszélyek,
Piripó vásárról már hát hogy beszéljek.
Néhol a sült disznyók szárnyakon repülnek,
S a töltött kalácsok az asztalon hülnek.
De, ha már igazat akarnék halászni,
Láttam az ájerben egy bihalat mászni,
S az északi szelet bocskorban nyargalni.
Tatárki testemben volt nagy izmos kanca,
Lekap a lovamról, elfuték, mint fattyú,
Éppég most érkezem hozzátok.
S nem bánom, számos karácsonyi ünnepeket kívánok.⁵⁸

54 ARANY János, *Kisebb költemények*, kiad. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai, 1951 (Arany János Összes Művei, 1), 38–42.

55 BÁN Imre, JULOW Viktor, *Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában*, Bp., Akadémiai, 1964, 272.

56 Lásd KÜLLÖS Imola, *Az anyanyelv folklorikus elemei Mikes Kelemen Törökországi leveleiben = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 4*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2015, 121–156, itt: 133.

57 RMKT XVIII/4, 538. Erdélyből hasonló szövegeket közöl tréfás István-napi és karácsonyi köszöntőkből KÜLLÖS, *Közköltészet és népköltészet, i. m.*, 296.

58 Lejegyezte: Somodi Albert, tanárjelölt. A szöveg közlése és a szokás leírása: MAKKAJ-NAGY,

A szövegek másik fontos funkcionális helyét a lakodalom szokásrendje adta. Csörsz Rumen István több olyan erdélyi hazugságverset közölt, amelyeknek motívumai tematikus kapcsolatban állnak a fentebb bemutatott európai vándormotívumokkal, képekkel.⁵⁹ A XVIII. század végére datálja lejegyzője azt a kéziratot, amely a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Lucian Blaga Egyetemi Könyvtárában a XVII–XIX. századi költők egyleveles kéziratái közül bukkantak fel, és egy ünnepi mulattató szöveget tartalmaz. A kéziratokat erdélyi diákok és tanáraik jegyezték le, a legtöbb szöveg egyházi ünnepek alkalmával mondott köszöntővers. Az egyik, 1797-ből származó lakodalmi vers narrátora az ünnepi étkezés „holtidejében” szórakoztatja a násznépet képtelen kalandjaival, adomány reményében. A sok országot megjárt kalandorok történeteiben visszatérő motívum az óriás szúnyogok és bolhák megjelenése, azonban ha a csodálatos ország leírását is tartalmazzák a sorok, gyakran a gasztronómiai bőség ismert, európai képeivel élnek. Példaként álljon itt néhány kiragadott motívum az említett, XVIII. század végén lejegyzett szövegből:

János pap országom, a gyömbér oldalon
Volt az atyám háza egy kis ganyedombon,
Hazugság viragja nőt fel udvarunkon,
Magvaba felszettem, nezd a horpatzomon.

Az atyám hazának oldal petsenyéből
Az oldalát rakták, s tetejét nad mezből,
Tapasztottak kőkörül, aszt tudom, szín mézből,
Szarufaji voltak májos és véresből.

Hazunknál vigy azot ket sült disznóéjjel,
Hatyu, fogj madár főr füleiminével [!],
Frissen meg készítve enekelettek reggel,
Benem töltél volna gyonyörúségekkel.⁶⁰

Ugyanebből a forráscsoportból származik egy tréfás karácsonyi rigmus, amelyet egy mendikáns diák mondott. A metalepszis adja az abszurd kiinduló szituációt, az idősíkok logikája felborul, és a narrátor saját nagyapjának lakodalmát

i. m., 146. A karácsonyi ünnepkör idején más szövegekben is jelen van az étel mint vágyalom, a betlehemesek vaskos pásztorfigurái is gyakran emlegetik a hosszú kolbászt.

59 Csörsz Rumen István, *Erdélyi hazugságversek a XVIII–XIX. század fordulójáról*, Lybus: Magyarságtudományi Forrásközlemények, 2003, 307–316.

60 Közvetlen párhuzamait lásd az RMKT XVIII/4, 124. szövegcsaládban, amelyet szintén erdélyi kéziratok tesznek ki.

szervezi, és közben több képtelen kalandot él meg.⁶¹ Mendikáns szövegről lévén szó, a történet lényege itt a didaxis, hiszen a narrátor a lakodalmi előkészületek közben, a malomban megélt kalandok után, egy átmenetileg katonasággal töltött időszak leteltével iskolába megy.

A meseszövegek ismertetésekor láttuk, hogy a legtöbb, katalógusba vett szöveg olyan ünnepi alkalmakra szánt verses alkotás, amelyeket fentebb mutattunk be. Néhány kivételes tehetségű mesélő azonban tematikus szinten is beépíti a lakodalom szervezését mint eseményt eszem-izsom ország bejárásának történetébe. A „nagyapám lakodalma” toposz megjelent a XX. századi szóbeliségben is, a csíkszentdomonkosi mesemondó egyéniség, Albert András (1905–1949)⁶² szövegei között, akitől 1943-ban gyűjtötte Belatini Braun Olga grafikusművész *Az ecsém lakadalma* című mesét. Albert András parasztember a festés, a jóslás és repülő alkalmatosság készítése mellett lakodalmi gazdaként is tevékenykedett, egyéni életútja és invenciója motiválhatta, hogy a lakodalom előkészülete során átélt fiktív kalandokat nagy részletességgel, egyes szám első személyben mesélje el. Igaz, a mesebeli táj (rézjuhok, ezüsttehenek, aranylovak, gyémántállatok, csokoládépap, égből hulló körték, málnaeső) leírása másodlagos, a mértéktelen étkezés ebben a szövegben is kiemelt szerepet kap.

A kulináris földi Paradicsom képei tehát állandó helyet találtak a gasztronómiai reprezentáció egyik legfontosabb alkalmában, a lakodalomban,⁶³ amikor is a vőfély e fantasztikus kalandokat a vacsoravendégek szórakoztatására meséli el.⁶⁴ Egy felső-szegedi vőfély lakomát bejelentő verse:

Afrikából möntem Ázsiába,
Alig félnap, fájt is a lovam lába,
Áldott világ van ott, el se hiszik talán.
Sült malacok járnak az embörök után.
Ha egy kutat ásnak, borral szalad tele,
Turus lepény a háznak fedele.
Szalonnahidak kötik át a falat,
És ami a legfőbb: nem fizetnek adót.⁶⁵

61 A szöveg közlése: Csörsz, *Erdélyi hazugságversek...*, i. m., 313–314.

62 A meseszöveg első kiadása: *Magyar népmesék*, III, szerk. ORTUTAY Gyula, Bp., Szépirodalmi, 1960, 884–891. (A meséket Dégh Linda és Kovács Ágnes válogatta.) Belatini Braun Olga gyűjtésének teljes kiadása: *Estefia, éjfélfia, hajnalfia*, Csíkszentdomonkosi népmesék BELATINI BRAUN Olga gyűjtésében, szerk. BENEDEK Katalin, Bp., Balassi, 2013.

63 Lásd pl. Csörsz, *Erdélyi hazugságversek...*, i. m., 308–309. (Főként a 9–11. versszak.)

64 A szabad asszociáción alapuló sorok a lakodalmi rigmusokban és ünnepi köszöntőkben további képtelen úti beszámolóval, abszurd hőstettel (óriásrovarok legyőzése stb.) bővülnek.

65 Közli DÖMÖTÖR, i. m., 87. A példa egyértelműen Cuccagna toposzaira utal.

Tóth Arnold kutatásai bizonyítják, hogy a dicsekvő hangvételű hazugságversek XIX. századi továbbélésének legjellemzőbb területe a vőfélykönyvek szövegegyanaga.⁶⁶ A ponyván megjelent vőfélykönyvek gyakorta *perorpáció*nak nevezik az ilyenfajta mulattató verseket, a kéziratos változatokban az alak *peruráció/paroláció*.⁶⁷ Egy 1890-es években használt, taktabáji lakodalmi szöveg alakoskodó szokásmozzanatot kísérő versében, a *Maskara versben* felfedezett eszemisom országra vonatkozó motívumokat, ám meglátása szerint a XIX. századi vőfélyversekben ezek már kevésbé voltak jellemzőek, inkább régies anakronizmusként létezett a versfaragó gyakorlatban. A szöveg előzményeire ponyvai nyom nem utal, a szóbeliségre és a kéziratosságra támaszkodva maradhatott fenn a gyakorlatban.⁶⁸

Csíkot, csukát, csörögét itt eleget adnak,
Diót, dinnyét, derelyét asztagba raknak.
Makkon malacot télben is hízlalnak,
Gyógyulástul, hasfájástul hajnalba jollaknak.

A hó helyett táblástul esik a szappan,
Körte helyett a fákon terem a sült kappan.
Hogy ha fúj a szél, hull, csak úgy koppan,
Citrom is van elég, attól szemed koppan.

Asszonyok guzsalyánál áll a boroshordó,
Arany, ezüst karikákon forog az orsó.
De ha fon, akkor is ott egy csomó túró,
Azt is borba mártják, hogy legyen jó csúszó.

Oh, mely boldog ország, ennek nincsen mása,
Bár most is ott volna fejemnek szállása!
De mikor Trójának lenne elromlása,
Akkor én fejemnek lőn pusztulása.⁶⁹

A bemutatott, magyar nyelvű köszöntőszövegekben és a lakodalmi anyagban nagy európai vándortémák kontaminálódnak, jobbára *János pap országa* és néhány esetben *Eldorado* megnevezéssel. Előbbi jobbára közköltészeti, utóbbi

66 TÓTH, *i. m.*, 155.

67 *Uo.*

68 *Uo.*, 162.

69 *Taktabáji vőfélykönyv*, Taktabáj (Báj, Szabolcs vm.) 1899–1905. HOM NA 109–112. *Maskara vers*. Kezdősor: *Szerencsés jó estvét, minden félreálljon!* Közli: TÓTH, *i. m.*, 163, 7–10. versszak.

ponyvai kapcsolatokat mutat. Ételország utópiája a XIX. századtól fogva, a nagy éhínségek ideje után egyre inkább disztópiává vált, vonatkozó ponyvaszövegek a dologtalan ember kritikáját fogalmazták meg a polgári munkamorál ellenében, később a földi Paradicsom tagadásává, a mértéktelen fogyasztói társadalom látteleletévé váltak (vö. a Misi mókus által látott *örökké termő fával*). Azonban eszem-iszom ország témája a középkortól fogva ismert szövegbeli és szövegen kívüli funkciót örökített át a vizsgált magyar anyagban: a karneváli, ünnepi világ rituális normasértését engedi meg ideig-óráig, és jelenvalóvá teszi a jólét és a bőség pillanatnyi mivoltát, hol egy adománykérő személyében, hol a lakodalmi reprezentáció keretében.